

BULANIK MANTIK- DİL VE SİSTEM-YAPISALCILIK VE DEDE KORKUT HİKÂYELERİ*

Fuzzy Logic -Language and System- Structuralism and Dede Korkut Stories

Prof. Dr. Umay TÜRKEŞ GÜNAY**

ÖZ

Klasik mantık olarak adlandırılan Aristo mantığına göre temel girdiler, sabit sonuçlara ulaştırır. Bu görüşe karşı Amerikalı Azeri matematikçi Lütfi Askerzade: “Belirsiz sayıda girdilere ve varsayımlara göre birden çok sonuca ulaşılabilir.” tezini ortaya koymuştur. Lütfi Askerzade’nin “Fuzzy Sets” başlıklı makalesinde (1965) savunduğu görüşler, klasik mantığa alternatif oluşturmıştır. Özellikle 1970’li yıllarda mühendislik alanında yeni bir çıkış açmıştır. Başlangıçta fizik, daha sonra siberetik/sinirbilim alanlarında uygulanan bu metod, dil-bilim alanını da merkeze alarak edebi metinlerin yorumlanmasına yeni bir yaklaşım getirmiştir. Dede Korkut Kitabı ile ilgili çalışmalarıyla tanınan Kamal Abdulla ve yapay zekâ alanında otorite olan Rafik Aliyev, Dede Korkut anlatılarının mitik dönemden itibaren varlığını sürdürdüğünü, yazıya geçirildiği 15. yüzyıla kadar işlenerek yaratılan bir edebi metin olduğunu ifade etmişlerdir. Elimizdeki metnin arka planında açık ve gizli olarak bulunan medeniyet izleri, adet, ananeleri ve bunlardaki değişmelerin görüldüğü düşüncesini temel almışlardır. Dede Korkut Hikâyeleri bugüne kadar klasik Aristo mantığına göre değerlendirilmiş, temel girdilerle sabit ve tek sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Burada sorguladığım üzere Dede Korkut metinleri destan, efsane, masal, mit, tiyatro, senaryo, klasik modern hikâye türlerinden birisi midir, hepsi midir, birkaçı mıdır? sorularının cevapları bulanık mantıkla daha sağlıklı çözümlere ulaştırılabilir. Yeni bir yaklaşım olan bulanık mantıkla bu hikâyelerin ele alınması, metinlerdeki Türkçenin ifade gücünü anlamak kadar, fark ettiğimiz veya edemediğimiz derinlikleri söz konusu olabilir. Bu metinlerin ve benzer diğer metinlerin çözülmesi kendimizi ve Türk kültürünü daha farklı anlamlandırmaya yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler

Aristo mantığı, bulanık mantık, Dede Korkut metinleri, Dede Korkut Hikâyeleri, Türk kültürü.

ABSTRACT

According to Aristoteleian logic, basic inputs lead to fixed results. Against this view, American Azerbaijani mathematician Lütfi Askerzade put forward the thesis that more than one result can be achieved based on an indefinite number of inputs and assumptions. Prof. Askerzade’s views broke new ground in the field of engineering in the 1970s. This approach, which was initially applied in the fields of physics and later in the fields of cybernetics, brought a new approach to the interpretation of literary texts, centering on the field of linguistics. Kamal Abdulla, known for his works on the book of Dede Korkut, and Rafik Aliyev, an authority in the field of artificial intelligence, stated that the narratives of Dede Korkut have existed since the mythical period and that it was a literary text that was created until the 15th century when it was written down. Dede Korkut stories have so far been evaluated according to classical Aristotelian logic and reached a fixed and single conclusion with basic inputs. The questions here, are; Are Dede Korkut narratives epics, legend, fairy tale, myth, theater, scenerio, one of the modern story types? Are they all or some of them? Better solutions to these questions can be reached with fuzzy logic. It is hoped that dealing with these stories with fuzzy logic, which takes a new approach, will give meaning to the depths that we may or may not realize, as well as understanding the expressive power of Turkish in the texts. Analyzing these and similar texts will help us understand Turkish culture differently.

Keywords

Aristotelian logic, fuzzy logic, Dede Korkut texts, Dede Korkut stories, Turkish culture.

* Geliş tarihi: 4 Ekim 2025 - Kabul tarihi: 17 Aralık 2025

Türkeş Günay, Umay. “Bulanık Mantık- Dil ve Sistem-Yapısalcılık ve Dede Korkut Hikâyeleri”, *Milli Folklor* 149 (Bahar 2026): 26-30

** GİRNE Amerikan Üniversitesi, GİRNE/KKTC, umaygunay@gau.edu.tr, ORCID ID: 0009-0001-6090-0858.

Bulanık Mantık- Dil ve Sistem-Yapısalcılık ve Dede Korkut Hikâyeleri

Mantık, gerçeği anlatan zihin işlemlerinin bilimi olarak tanımlanmaktadır. Mantık, kişilere hükümler arasında bağ kurarak bilinenden bilinmeye doğru yol almak ve bilinmeyenleri bulma yeteneği kazandırır. Klâsik mantık olarak adlandırılan Aristo mantığına göre “temel girdiler, sabit sonuçlara ulaştırır” prensibini savunur. Bu mantığa karşı Amerikalı Azeri matematikçi Lütfi Askerzade; “*Belirsiz sayıda girdilere ve varsayımlara göre birden çok sonuca ulaşılabilir*” tezini ortaya koymuştur.

Lütfi Askerzade’nin “Fuzzy Sets” başlıklı makalesinde (1965) savunduğu görüşler, klasik mantığa alternatif oluşturmuş ve özellikle 1970’li yıllarda mühendislik alanında yeni bir çığır açmıştır. Başlangıçta fizik, daha sonra sibernetik/sinirbilim alanlarında uygulanan bu yaklaşım, dil-fizik, dolayısıyla dilbilim alanını da merkeze alarak edebî metinlerin yorumlanmasında yeni bir yaklaşım getirmiştir. Dilin yapısının daha çok bulanık olduğunu dile getiren bu yeni anlayış, düşüncenin de bulanık olduğu fikrinden hareketle mantık biliminin de bulanık olduğu sonucuna varmıştır.

Lütfizade’nin vasiyetine uyarak Azerbaycan’da Kamal Abdulla ve Rafik Aliyev, “Kitab-ı Dede Korkut ve Gayri-selis Mantık” (2022) adlı çalışmayı bu anlayışla hazırlamışlardır. Dede Korkut Kitabı ile ilgili çalışmalarıyla tanınan Kamal Abdulla ve yapay zekâ alanında otorite olan Rafik Aliyev’in ortak yazılarının toplandığı kitabın önsözünde “Kitab-ı Dede Korkut’ta Gayri-selis Mantık Elementleri” başlığı altında; Dede Korkut anlatılarının mitik dönemden itibaren varlığını sürdürdüğünü, yazıya geçirildiği 15. yüzyıla kadar işlenerek yaratılan bir edebî metin olduğunu ifade etmişlerdir. Elimizdeki metnin arka planında açık ve gizli olarak bulunan medeniyet izleri, âdet ve ananeleri ile bunlardaki değişmelerin görüldüğü düşüncesini temel almışlardır. Ak-kara, ölü-diri, doğru-yalan, güzel-çirkin gibi zıtlıkları örnek vererek bunlar arasında başka ihtimallerin bulunduğu dikkat çekmişlerdir.

Gayri-selis mantığı şüphelerin, tereddütlerin, belkilerin mantığı olarak ifade eden yazarlar, Dede Korkut metinlerinde gerçeklik ile gerçek dışılığın birbirinden kesin çizgilerle ayrıldığı, yumuşak geçişlerle iç içelik oluşturdukları ifade edilmiştir. “Gayri-selis Mantığın ve Kitab-ı Dede Korkutta Demokratik Düşünce Tarzı” başlığı altında, amacın bu hikâyelerde insanlar ve dil birliklerinin derin ilişkilerinin bulunduğu, buradan hareketle destan yaratıcıları ve destan dili ile destan mantığının taşıyıcılarının zihinlerindeki demokratik anlayışı ortaya çıkarmak olduğu ifade edilmiştir. Dede Korkut metinlerinde denenen bu yaklaşımın, diğer sözlü gelenek ürünlerinin de incelenmesiyle Türk felsefe tarihindeki demokratik anlayışın var olduğunu da göstereceği aktarılır. Dede Korkut örneğinde olduğu gibi, Türk düşünce tarzındaki hoşgörü ve demokratik anlayışın bu ve benzeri eserlerle günümüze ulaştığı kabul edilmektedir.

Yapısalcılığın temeli, sabit ve değişken unsurları sınıflandırmaya dayanmaktadır. Pozitif bilimlerde olduğu gibi sosyal bilimlerde de yapısalcılığın amacı, kurgusal yaratmaların ortaklıklarından hareketle yapılarını tespit etmektir. Bu yolla eserin bütünü oluşturulan unsurları kavramayı hedefler. Sonuçta insanı ve toplumu anlamaya çalışır.

1928 yılında V. Propp, “Masal Morfolojisi” adıyla yayımladığı çalışmasında Rus halkından derlenmiş 100 masalı yapılarına göre incelemiştir. Masalarda hareketi sağlayan 31 fonksiyon olduğunu tespit etmiştir. Bu 31 fonksiyon belirli bir düzen içerisinde sıralamaya sahiptir. Fonksiyonların sıralaması değişmez. Her masal 31 fonksiyonun tamamını içermeyebilir, ama sıralama eksik fonksiyondan bir sonrakiyle devam eder.

Dede Korkut Hikâyeleri tanıtılırken destan, masal, hikâye, efsane türlerinin hepsi anılır. Bu metinleri incelediğimizde tiyatro ve senaryo türlerini de dâhil ederek hepsinin niteliklerinin bu hikâyelerde bulunduğunu görürüz. Okuyanın niyetine veya birikimine

bağlı olarak hangi türe sokmak istiyorsa o türün nitelikleriyle tanımlanabilir. Bu açıdan gayri-selis mantığın tanımı bize yol gösterici olabilir. Çünkü, “Bulanık Mantık”, şüphelerin, tereddütlerin, belkilerin mantığıdır. Abdulla ve Aliyev çalışmalarında Dede Korkut hikâyelerinin metinlerinde gerçeklik ile gerçek dışılığın birbirinden kesin çizgilerle ayrıldığı, yumuşak geçişlerle iç içelik oluşturduklarını ifade etmişlerdir. Bu alanda çalışanların değerlendirmeleri Aristo mantığına uygun olduğu için hikâyelerin tanımı karışıklık göstermiştir. Hepsidir, hiç biridir de bir hükümdür. Bu çalışmada ben Propp metoduna göre Dede Korkut Hikâyelerinin masal olmadığını ve yapısal olarak daha önce hiç değerlendirilmeyen modern klâsik hikâye olduklarını örneklemeye çalışacağım. Yukarıda saydığım sıfatlara bir de modern klasik hikâyeyi ekliyorum.

Batılı araştırmacıların tabiriyle “Peri Masalları” Türkçede yaygın kullanımı ile masallar, bildiğimiz biçimiyle Orta Çağ’a ait ürünlerdir. Orta Çağ’ın dünya görüşüne göre belirlenmiş hikâyeleri anlatır. Masal kahramanına verilen bir görev yerine getirilince veya kahramanın hissettiği bir eksiklik tamamlanınca masal sona erer. Masal kahramanları hep kötülerle mücadele ederler, çok az istisna dışında hep iyilik yani masal kahramanı kazanır. Ödül her zaman tahta çıkmak ve evliliiktir. Bazen taht ve evlilik bir arada kazanılır. Masal kahramanının gücünün yetmediği yerde sihirli yardımcı veya nesneler problemi çözer.

Dede Korkut hikâyeleri, Propp’un belirlediği masal yapısına sahip değildir. Dede Korkut Hikâyeleri, teknik olarak modern hikâye yapısına sahiptir. Giriş, gelişme ve sonuç olarak özetlenen modern hikâyeler gibi girişte karakterler, çevre ve problem ortaya konur. Gelişme kısmında problemin çözümüne yönelik hazırlıklar yer alır. Sonuç kısmında problem çözülür. Her hikâyede çözülecek problem de farklıdır.

“Dış Oğuzun İç Oğuz Ası Olduğu” boyda ise problem çözülmez. Çünkü bu hikâyede aktarılan alınganlık, kıskançlık ve dışlanmışlık duygusuna dayalı düşmanlığın namertliğe dönüşmesi hali Türk kültüründe çözülememiştir, bugün de devam etmektedir (Günay, 2017: 98-115). Bugün cumhuriyetimizin kurucusu Büyük Atatürk’ün bütünleşmeyi temsil etmesi gerekirken ayrılıkçı bu alt yapı ile çatışma olgusuna temel yapılması da çok düşündürücü bir örnektir. Gerek mukaddimede gerekse hikâyelerde çok sık tekrarlanan “Namertlikten Tanrı sizi korusun” ifadesi dikkat çekicidir. Namertlik karşısında hep çaresiz kalmaya rıza tartışılmalıdır, görüşündeyim.

“Dirse Han Oğlu Boğaç Han” ve “Dış Oğuzun İç Oğuz Ası Olduğu” boy hikâyelerinde kıskançlık, alınganlık ve öfkenin namertliğe dönüşmesi ile Türk töresinin kurallarının kişiyi yanıltmak üzere düşmanca kullanılması, dikkatle çalışılması gereken olgulardır. Türk milletinin geleceğinin sağlıklı kurumsallaşması için hayatidir.

“Dirse Han oğlu Boğaç Han” Boyunda 40 yiğidin kıskançlığı -Türk kültürünün önemmediği değerlerden hareketle iftira, sorgulamadan iftiraya inanarak yok etme- tarihte çok tekrarlanan bölünme ve parçalanmaya sebep olmuştur. Kanuni- Şehzade Mustafa örneğinde olduğu gibi, bu dramlar pek çok devletimizin de zarar görmesine sebep olan ve namertlik olarak nitelendirilen kişiden yanaymış görünüp törelerin çiğnendiği iftira-sıyla oynanan ve sürekli tekrarlanan bu oyunlara savunma geliştirilememiş olması önemli bir eksikliktir. Propp’a göre incelediğim Türk masallarında fonksiyon alt sınıflarına yaptığım 8 eklemekten birinin de namertliği doğuran iftira olması da düşündürücüdür.

Dede Korkut hikâye kahramanları, masallardaki ve destanlardaki gibi tekrarlanan ortak kalıp tipler değildir. Bayındır Han, Kazan Han, Dirse Han, Boğaç Han, Uruz, Bamsı Beyrek, Kanturalı, Selcen Hatun, Banıççek ve diğerleri ayrı karakterlerdir. Davranışları, üslupları, hayattan beklentileri, görüntüleri, hayatları ve maceraları farklıdır. Yalancıoğlu Yaltacık, Deli Karçar, Deli Dumrul, Kısırca Yenge, Kırk Oynaşlı Boğazca

Fatma gibi toplumun genel kabulleri dışında ölçüsüz niteliklere sahip gerçek hayatı temsil eden karakterlerdir.

Dede Korkut Hikâyelerinde çözümlenmesi gereken problemler de masallardaki tekrarlanan talep ve eksikler değildir. Hikâyelerde evrensel insan yaradılışından kaynaklanan ihtiyaç ve dürtülere, günlük, toplumsal, bireysel hayatın ihtiyaçlarına, taleplerine cevap verilir. Kendi dönemini ve dönemin anlamlar, değerler ve kurallar bütününe sergileyen bu hikâyeler gerçekçi hikâyelerdir.

Dede Korkut Hikâyelerinin en önemli özelliklerinden biri evrensel insan yaradılışını temel alarak Türk kültürü içerisinde cevaplamasıdır. Evrensel insan yaradılışının zaaf ve meziyetleri ile ele almasının sürekliliğinin ve etkileyciliğinin sırlarından biri olduğunu düşünüyorum. Dede Korkut Hikâyelerinin kahramanları, masal ve destan kahramanları gibi kusursuz örnek tipler değildir. Her insan gibi artıları ve eksileri vardır. Kahraman ve cömert olan Dirse Han, babalık yeterliliği ve sorumluluğuna sahip değildir. İnsanları tanımaz ve zaaflarını fark etmez.

Bayındır Han'ın çocuk sahibi olma ölçüsüne göre koyduğu protokolle baba olmadığını fark etmiştir. Onun için kılıç ve sofa sahibi olmak yiğitlik için yeterlidir. Eşinin çabasıyla sahip olduğu oğlu ile hiç ilgilenmemiş ve onu hiç tanımamıştır. Bu sebeple kırk yiğidinin söylediği yalanlara inanmış, oğlunu kıskandıklarını hiç düşünmemiştir. Baba sorumluluğu taşıyan ve oğlu-kızı büyürken yanında olan bir kişi çocuğunun ne yapıp yapmayacağını bilir.

Kazan Han oğlu Uruz'a: *"Baş kesmedin, kan dökmedin, yiğitliğini ispat etmedin."* dediğinde Uruz'un: *"A bey baba, ... hüneri oğul babadan mı görür, öğrenir, yoksa babalar oğuldan mı öğrenir? Ne zaman sen beni alıp kâfir hudud boyuna çıkardın, kılıç çalıp baş kestin, ben senden ne gördüm ne öğreneyim dedi."* Uruz'un bu cevabı da hikâyelerin hayata ne kadar gerçekçi ve öğretici baktığını sergileyen pek çok örnekten biridir.

"Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı" boyda meziyetleri sayıla sayıla bitirilemeyen Kazan Han'ın içkinin etkisiyle sorumluluklarını ihmal etmesi ve obasının, ailesinin esir düşmeleri de han olma ciddiyetinin bir an bile zaaf ve ihmal kaldırmadığını anlatan ibret verici bir hikâyedir.

"Dış Oğuz'un İç Oğuz'a asi olduğu" boyda açıklanmayan bir sebeple toya davet edilmeyen Dış Oğuz beylerinin kendilerini dışlanmış hissederek İç Oğuz'a düşmanca davranmak ve Beyreği öldürmek yerine neden açıkça İç Oğuz'a sebebini sormadıkları ve telafi yolları aramadıkları düşündürücüdür. Her hikâyede bir veya birkaç insani kusur veya zaafın sebep olduğu bireysel ve toplumsal problem işlenmiştir.

Burada her hikâyeyi ele almadan birkaç örnekle yetindim. Tasavvufi metinlerin bir, üç, kırk manası olduğu ve okuyanın birikimine göre metinlerin bazılarını açık bazılarını yüzeysel veya kapalı olduğu söylenebilir. Dede Korkut Hikâyelerinde de her okundukunda farklı derinliklere ulaşılır. Bazı okuyanlara kapılar açılırken, bazı okuyanlara hayatla bağlantısı olmayan hayali önemsiz metinler gibi görünür.

Dede Korkut Hikâyeleri bugüne kadar klasik Aristo mantığına göre değerlendirilmiş, temel girdilerle sabit ve tek sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Burada sorguladığım üzere Dede Korkut metinleri destan, efsane, masal, mit, tiyatro, senaryo, modern hikâye türlerinden birisi midir, hepsi midir, birkaçı mıdır? Bu soruların cevapları Bulanık Mantık'ta daha sağlıklı çözümlere ulaşabilir.

Yeni bir yaklaşım olan bulanık mantıkla bu hikâyelerin ele alınması, metinlerdeki Türkçenin ifade gücünü anlamak kadar fark ettiğimiz veya edemediğimiz derinlikleri anlamlandırmasını umut ediyorum. Bu metinlerin ve benzer diğer metinlerin çözümlenmesi kendimizi ve Türk kültürünü daha farklı anlamlandırmamıza yardımcı olacaktır.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar %100.

ETİK KOMİTE ONAYI: Bu çalışmada etik komisyon iznine gerek bulunmamaktadır.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

Abdulla, Kemal ve Aliyev, Refik. (2022). *Kitab-ı Dede Korkut ve Gayri-selis Mantık*. Bakü: 525.

Çetin, İsmet. (2023). Kitab-ı Dede Korkut ve Gayri Selis Mantık. *Türk Dili*, s.857, s. 107-109.

Ergin, Muharrem. (2004). *Dede Korkut Kitabı I*. Ankara: TDK Yayınları, 5. Baskı.

Günay, Umay. (1974). Türk Masallarına Propp Metodunun Uygulanışı. *I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri*, Ankara, 79-85.

Günay, Umay. (2011). *Elâzığ Masalları ve Propp Metodu*. Ankara Akçağ Yayınları.

Günay, Umay. (2017). *Türk Kültürüne Eleştiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Işıklı, Şevki. (2010). Lotfi A. Zadeh'nin Hayat Hikâyesi ve Bulanık Paradigmanın Üç Temel Unsuru. Kutadgubilig: *Felsefe Bilim Araştırmaları*, s. 17, s. 89- 101.

Zadeh, Lotfi.A. (1965). *Fuzzy Sets*. Information and Control. 8, s. 338-353.